

Åsa Nyström

Återbördandeceremonin i Akamella – steg mot upprättelse

Söndagen den 18 augusti i år hölls en ceremoni på Akamella ödekyrkogård då kvarlevorna efter 23 personer återfördes till gravens vila. Vid återbördandet fick vi ta steg mot upprättelse, skriver här Åsa Nyström. Strävan med ceremonin var att återupprätta människovärdet, men också att påminnas om det jordiska livets ändlighet.

”

Det som en gång gjordes var fel. Nu är tid för att rätta till det vi kan och ta steg mot upprättelse.

Det är bygdens människor vi för tillbaka hem idag. Från att ha varit forskningsobjekt blir de nu åter människor som vi lägger till vila. Den frid som bröts ska nu åter få råda.”

Med de orden avrundades flera av de tal som hölls av olika företrädare under återbördandeceremonin i Akamella. Det sammanfattar både vad som hänt historiskt, vad som pågår nu och den riktning som finns mot framtiden.

Akamella är en ödekyrkogård som idag ligger inom Pajala församling, vid Muonio älv och därmed alldeles vid gränsen till Finland. Före kriget mot Ryssland hörde kyrkogården till Muonioniska församling, som hade sin kyrka på den östra sidan av älven. Krigsslutet 1809 innebar att riksgränsen drogs rakt genom församlingen, och därmed också mellan kyrkan och dess kyrkogård. Följden blev att Akamella togs ur bruk som kyrkogård.

Sommaren 1878 genomförde Edward Pfaler, medicine kandidat från Finland, en utgrävning vid Akamella ödekyrkogård. I en tid då rasbiologin stod högt i kurs var särskilt samiska kranier eftertraktade på många håll i världen. Det är rimligt att anta att det fanns ett godkännande från den lokala kyrkoherden att utföra den här plundringen, även om vi i nuläget inte har några tydliga källor på den punkten. Pfalers far var kyrkoherde på den ryska/finska

sidan, i Muonioniska församling. Vi har dessutom många andra berättelser om hur kyrkan bistod eller underlättade för rasbiologerna från samma tid.¹

Vi vet att minst 25 kranier plundrades från Akamella, varav de flesta fördes till de anatomiska samlingarna vid Helsingfors universitet. Ett förvaras i skrivande stund ännu vid Museum Gustavianum i Uppsala, men det finns nu (10 oktober 2024) ett regeringsbeslut om att även det ska få återbördas till Akamella.²

En ändrad inställning

Under lång tid var museum och institutioner generellt sett negativa till att återbörda kvarlevor. De pågående försoningsprocesserna i relation till både samer och tornedalingar, kväner och lantalaise³ har bidragit till att ändra den inställningen. Förra ärkebiskopen Antje Jackelén har varit en viktig motor i att tillsammans med bland annat sametinget trycka på gentemot staten om att efterleva FN:s urfolksdeklaration, och de artiklar som handlar om rätten att återbörda mänskliga kvarlevor⁴ Under 2022 kom ett regeringsuppdrag till Riksantikvarieämbetet om att analysera förutsättningarna för återbördande av samiska föremål och kvarlevor.⁵ Förändringen märks inte minst genom att detta var det sjätte återbördandet i Luleå stift under mina sex år som biskop. Samtidigt var detta det första återbördandet som också berörde tornedalingar, kväner och lantalaiset.

För att ett återbördande ska kunna ske behöver någon göra en hemställan om återbördande. I det här fallet var den hemställande parten STR-T, Svenska Tornedalings Riksförbund – Tornionlaaksolaiset. Hela processen mot återbördandet har skett i en nära dialog mellan STR-T och Muonio sameby.

Att genomföra ett återbördande är en kostsam process. Staten har underlättat processerna något, men har i väldigt liten grad varit beredd att skjuta till pengar för att möjliggöra det. Minoritetsgrupper med högst begränsade medel måste bära dessa kostnader själva.

En viktig möjliggörare den här gången var medel från Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor där landshövdingen i Norrbotten och jag själv är ordförande respektive vice ordförande. Stiftelsen förvaltar medel som samlades in som rikskollekter ända fram till 1950-talet för att driva verksamheten i arbetsstugorna.⁶ Slutbetänkandet från den statliga sannings och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset, som lades fram den 15 november 2023, visar tydligt på hur arbetsstugorna blev ett medel för försvenskningen av den meänkielitalande befolkning, många gånger under fruktansvärda former för de barn som av stat och kyrka tvingades till dessa internat. Idag vill vi kunna använda pengarna i stiftelsen till sådant som kan stärka minoritetens språk och identitet. Därför kändes det gott att på så vis skapa bättre förutsättningar för återbördandet.

»

Själva ceremonin planerades och förbereddes av en arbetsgrupp med representanter från STR-T, Muonio sameby, Luleå stift samt från Svenska kyrkans nationella nivå. Även den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland genom Uleåborgs stift och Muonio församling var delaktiga i processen; de stod som värdar för en minnesstund i församlingshemmet i Muonio efter återbördandet.

En stark och fin stund

Det blev en stark och fin stund, med nästan tre hundra personer närvarande mitt ute i skogen. Folk kom långväga ifrån för att vara med och ta avsked av kvarlevorna efter bygdens människor. Ungdomar förde in de tjugotre näveraskarna i pickuper, och lyfte respektfullt över dem till de bord som förberetts för det. Över askarna vajade tre flaggor: den samiska, den tornedalska och den kvänska flaggan.

Ceremonin varvade tal, sång och psalm. Det lästes och bads på nordsamiska, meänkieli, finska och svenska. Det fanns representanter för minoriteterna, för förmodade anhöriga till de vars kvarlevor återbördades, och människor från både Sverige och Finland. Norrbottens landshövding Lotta Finstorp, biskop emeritus Samuel Salmi från Uleåborgs stift, ärkebiskop Martin Modéus och jag själv var bland de som representerade de maktinstanser som tidigare var del av förtrycket av minoriteterna.

Näveraskarna med kvarlevorna bars en och en, under sång, fram till den grav som beretts åt dem. Varje person fick så sin stund av särskild uppmärksamhet. De sänktes ner i graven, och efter en symbolisk mullpåkastning lyste ärkebiskop Martin frid över graven.

Gud, kom idag med fridens ande där ofrid råder. Låt din frid få råda över denna plats, så att det får bli en plats för minnet av de som gått före, av de djupa rötter som människorna i denna bygd har.

Gud, kom med rättrådighetens ande,

där likgiltighet och falskhet har rått, så att orätt görs rätt. Ge oss blick för det onda vi orsakat, och ge oss kraften att bygga nya vägar till tillit.

Gud, kom med försoningens ande, mellan folk och människor. Ge oss den fred vi inte själva kan skapa. Gör oss lyhörda för varandra, så att vi likt Jesus kan upprätta och befria varandra till att vara det du skapat oss till.

De tal som följde under minnesstunden gjorde det än tydligare för mig att det här var ett viktigt led i den större försoningsprocess som Svenska kyrkan står i. Den här gången särskilt i relation till tornedalingar, kväner och lantalaiset.

Dagen före hade ärkebiskop Martin och jag suttit i samtal med företrädare för STR-T och dess ungdomsförbund, Met Nuoret. Vi fick ta del av berättelser både om svåra utmaningar i nutiden och om det lidande som orsakats historiskt. För att kunna ta försoningsprocessen vidare har Svenska kyrkans nationella nivå tillsammans med Luleå stift och STR-T har nu bildat en arbetsgrupp. Vi behöver konkretisera vilka steg och åtgärder som behöver tas för att kunna bygga en ny framtid tillsammans.

Jag ser att det har skett flera klyvningar genom historien. Det klövs skallar från kroppar. Människors kvarlevor behandlades på ett ovärdigt sätt. Det klövs ett folk genom den hårda gränsen mellan Ryssland och Sverige, där man inte längre hade tillgång till sin egen kyrka respektive till sin egen kyrkogård.

Samer och tornedalingar, kväner och lantalaiset har under många hundra år levt nära varandra och stöttat varandra. De politiska besluten har klyvt människor i olika grupperingar och bidragit till att göra dem till konkurrenter i ett ständigt krympande område, där livsutrymmet får ge vika för expanderade industrier. Där är Svenska kyrkan medskyldig. Nu när vi har två försoningsprocesser att ta ansvar för är det viktigt att gör

det på ett sådant sätt att vi också bidrar till att broar byggs mellan de två minoriteterna.

Vid återbördandet fick vi symboliskt, i ritens form, överbrygga de här klyvningarna, och ta steg mot upprättelse. Strävan var att återupprätta människovärdet, men också att påminnas om det jordiska livets ändlighet. Jag hoppas att det gör något med oss, som får oss att se vad som verkligen är viktigt: att vi är människor inför varandra, och det är när vi ser det som vägen öppnas för ömsesidig respekt och försoning.

ÅSA NYSTRÖM
Biskop i Luleå stift

Noter

1. Ojala, Carl-Gösta, *Insamling av mänskliga kvarlevor i Tornedalen under 1800-tal och tidigt 1900-tal*. SOU 2023:68 *Som om vi aldrig funnits. Tolv tematiska forskarrapporter*. S 708-712.
2. Ibid. s. 714-715.
3. Gruppen tornedalingar, kväner och lantalaiset syftar på de människor som har meänkieli som gemensam språklig bakgrund. Det saknas ett samlande begrepp för den gemensamma identiteten, och därför används alla tre benämningarna tillsammans. Se <https://str-t.com/tornedaling-kvan-och-lantalainen/> för en fördjupande förklaring.
4. Huuva, Kaisa, *MÅHCCAT - rapport om Svenska kyrkans erfarenheter av återbördanden av samiska mänskliga kvarlevor*, Kyrkokansliet, Svenska kyrkan, 2023. s. 9-10.
5. *Återlämnande av samiska föremål och mänskliga kvarlevor*, Regeringskansliet. Publicerad 19 december 2022. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2022/12/aterlamnande-av-samiska-foremal-och-manskliga-kvarlevor/>
6. Elenius, Lars, *Statlig minoritetspolitik för språklig assimilering - Historisk bakgrund till skol- och språkpolitik i Tornedalen samt genomgång av tidigare gjord forskning (a)* SOU 2023:68 *Som om vi aldrig funnits. Tolv tematiska forskarrapporter* s. 218.